

AUTENTIČNI BOSANSKI VRT KROZ HISTORIJU

Jasna Avdić¹, Amina Kapidžić¹, Berina Bečić², Robert Kepić¹, Alka Turalija³

Originalan naučni rad - *Original scientific paper*

Sažetak

Bosna i Hercegovina je zemlja sa bogatim kulturno-historijskim naslijeđem, od kojeg je najslabije istraženo naslijeđe iz oblasti pejzažne arhitekture. Uticaj orijenta na bosansko-hercegovačke avlije bio je jako veliki u periodu vladavine osmanskog carstva, te kombinirajući njihov stil gradnje vrtova, sa potrebama tadašnjeg stanovništva Bosne i Hercegovine, nastaje karakterističan stil uređenja vrtova nazvan 'bosanska cvjetna avlija'. Zaštita bosanskih vrtova, kao kulturno-historijskog naslijeđa, zahtjeva multidiscipliniran pristup sa aspekta analize velikog broja faktora. Bosna i Hercegovina, smještena na raskrsnici Istoka i Zapada, u svojoj vrtnoj arhitekturi sublimira utjecaj obje kulture. Obikovanje prostora predstavlja kulturnu baštinu nekog Naroda i njegovog identiteta, tradiciju, kulturu i religiju. Turska tradicija njegovanja cvjetnih avlija i bašči u Bosni i Hercegovini i nekim njenim gradovima sačuvana je do današnjeg vremena. Vrtovi svake zemlje imaju svoje specifičnosti i predstavljaju odraz tradicije, kulture i religije. Kao takvi, vrtni stilovi se moraju njegovati i sačuvati od zaborava.

Ključne riječi: *pejzažna arhitektura, kulturno-historijsko naslijeđe, bosanski vrt, vrtna arhitektura*

UVOD

Autentični vrtovi predstavljaju dokument kulture i vremena u kojem su nastali te čine jedan od bitnih elemenata koji daje specifičnu sliku grada, odnosno identitet prostora po kome je on poznat ili prepoznatljiv (Šćitaroci, 1992). U istraživanju kulturne baštine u okviru pejzažne arhitekture na području Bosne i Hercegovine, ne smije se zaobići bosanski kućni vrt ili cvjetna avlija, nastala utjecajem orijentalno-islamske kulture (Avdić i sar, 2010). U Islamskoj religiji, vrt je opisivan kao metafora raja. U Kuranu (Qu'آن), "nagrada za dobra djela" što predstavlja mjesto sa sjenovitim drvećem, tekućom vodom, vrtove sa slatkim voćem (bostan) i mirisnim cvijećem (gulistan). Kako se religija razvijala u pustinjskoj klimi, voda je postala glavni element, ne samo vrta već i života (Anzari, 2022). Poznata izreka proroka Muhameda bila je:

*Rad prezentiran na 32. Međunarodnoj naučno-stručnoj konferenciji poljoprivrede i prehrambene industrije / Paper presented at the 32nd International Scientific-Expert Conference of Agriculture and Food Industry, 1-2 December, 2022, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

¹ Poljoprivredno-prehrambeni fakultet, Univerzitet u Sarajevu

² Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Zmaja od Bosne 3

³ Sveučilište J.J. Strossmayer u Osijeku, Fakultet agrobiotehničkih znanosti Osijek, Hrvatska

Korespondencija: j.avdic@ppf.unsa.ba

“Kruh hrani tijelo, a cvijeće dušu”. U Kuranu uz opis neba uvijek je vezana voda i drveće koje nosi plodove, te se islamski vrtovi od početka oblikuju na način da vodu stavljaju u centar oblikovanja, a voće kao osnovni strukturalni florni element. Iako su Muslimani naslijedili praktično i intelektualno znanje od rimljana, na oblikovanje vrta imalo je utjecaj i miješano stanovništvo na prostorima istoka (Židovi, Kopti, bizantski kršćani i raznim pripadnicima politeističkih religija) koje je ostavilo traga u arhitekturi i arhitekturi vrta. Zbog specifične klime, pristup načinu izgradnje privatnih kuća i vrtova u smislu simbolike, nije se mijenjao već više od 2000 godina. Među islamskim vrtovima postoje najmanje tri prepoznatljive, različite forme. Prve dvije forme mogu se ilustrirati kroz naslove dviju zbirki poezije perzijskog pjesnika Saadi Saadi Shīrāzī-a iz 13. stoljeća. Sa'dijeva najpoznatija djela su Bustan (Voćnjak) dovršen 1257. i Gulistan (Ružičnjak) dovršen 1258. godine. Bustan je u potpunosti u stihovima (epski metar). Sastoji se od priča koje ilustriraju standardne vrline koje se preporučuju muslimanima (pravda, liberalnost, skromnost, zadovoljstvo) i razmišljanja o ponašanju derviša i njihovim ekstatičnim praksama Bustan, ili "Voćnjak" (Enciklopedya Iranica, 2022), a što je predstavljalo bujni šumark voćaka (oaze nara, citrusa, smokava i marelica koje rastu pod datuljama. Prisutan je i osjetilni element, kao što pokazuje etimologija bustan - bu što znači "miris" i stan što znači mjesto (Barrie, 2022) “Islamski vrtovi ne nadilaze samo ljudsko, oni su također bili mjesta za sve vrste zemaljskih, senzualnih užitaka (Stuart, 2010). Također, mnogi su vrtovi nadahnuti duhovnim bitkom i skrivenong su svetog karaktera, dok je jedan dio vrta uvijek bio utilitarni vrt zasaden povrćem i mirodijama. Bosna i Hercegovina posjeduje stare bosanske kuće koje su neizostavan dio bosanske prošlosti. Samim tim, avlijski i stambeni prostor čine jedinstvenu kompozicionu cjelinu. U avlijama i baščama veliku vrijednost je imala intima porodičnog života koja je karakterističan način življenja naroda iz osmanskog perioda sa svojim vjerovanjem, tradicijom i kulturom. Svaki bosanski kućni vrt ili avlija ima umjetničku vrijednost sa unikatnim i autentičnim stilom oblikovanja, koji se mora sačuvati od zaborava. Avlija skupa sa baščom, predstavlja originalan pristup vrtnom oblikovanju, te je njihova obnova i evolucija od izuzetnog značaja na području Bosne i Hercegovine (Brguljan, 1985). Originalnost oblikovanja cvjetnih avlija oslikava se u prilagođavanju orijentalno-islamskih uticaja potrebama stanovištva u izboru vegetacije i prostornih vizura kojem su uklopljene i usklađene s osnovnim elementima prirode i pejzaža.

Velika ljubav prema cvijeću i prirodi, koja je kod starih orijentalnih naroda bila ponekad uzvišena čak na stupanj religije, neosporno je uticala na slikovit smještaj starog grada u pejzaž, na stepenastu izgradnju bosanskih kuća sa doksatima, te kućnim baščama i avlijama, koje zatvorenim prostorima, oblikovanjem i prirodnim smještajem cvijeća i drveća govore više od pisanih spomenika. Ti maleni kućni vrtovi, zapravo vrtna dvorišta, opločena prirodnim kamenim pločama ili kaldrmom od oblutaka, zatvorena zidovima prema mahali ili komšiluku, služila su kao dodatni stambeni prostor, ukome se ljeti odvijao značajan dio porodičnog života. Ovakav individualni vrtni tretman uz svaku kuću, karakterističan je za izgradnju starih bosanskih avlija (Avdić i sar., 2010).

Analiza nastanaka i razvoja bosanke cvjetne avlije zahtijevala je utvrđivanje njene lokacije u strukturi grada i stambenih četvrti. Nastanak stambenih četvrti rezultat je islamskog shvatanja funkcije i organizacije prostora kao skupa manjih cjelina sa više namjena (Bianca, 1978).

Podjela prostora na manje cjeline nastaje na različitim osnovama, organizacija života, vjerska pripadnost. Ovakav pristup predstavljen je dualizmima suprotnosti: muško – žensko, otvoren – zatvoren, zemlja – nebo, javno – privatno (Begić, 2001) koji su jasno izraženi unutar stambenog kompleksa u čijem centru je smještena avlija.

Cilj ovog rada je istražiti i valorizirati arhitektonske i biološke elemente bosanskih kuća i avlija. Prostor Bosne i Hercegovine upotpunjuje prisustvo bosanskih kuća koje datiraju iz osmanskog perioda i vladavine istočnjačkog naroda, kulture i tradicije. Ostavštine iz tog perioda sačuvane do danas predstavljaju historijske spomenike kao objekte, tj. arhitektonski elementi i neizostavne zelene površine kojeg čine biološki elementi. Glavni cilj je prikazati autentičnost bosanskih vrtova koji zahtjevaju metode obnove kao historijski spomenici. Polazeći od datog cilja rada, osnovni zadaci ovog istraživanja mogu se podjeliti na: istraživanje izvora, odnosno dokumentacije koja govori o izgledu starih avlija i bašči u vrijeme kada su nastali, obilazak i detaljna analitička istraživanja arhitektonskih i bioloških elemenata koji se momentalno nalaze u bosanskim avlijama, i kratak prikaz pojedinih bosanskih kuća kao važnog dijela kulturne ostavštine.

METODE RADA

Izradi ovog rada je prethodila analiza postojećeg stanja avlija i bašči u sastavu sarajevskih kuća u starom dijelu grada, a nakon toga ocjena floralnih komponenti (ukrasnog drveća i grmlja, voća, cvijeća i ljekovitog bilja) u estetskom i funkcionalnom smislu. Ovom analizom su obuhvaćeni i neki arhitektonski elementi koji su prisutni u bosanskohercegovačkim avlijama i baštama (šadrvani, česme, bunari, zidovi i sofe).

Metode istraživanja koje su se koristile u ovom radu su se prilagodile namjeni i funkciji objekta, njenoj lokaciji i posebnostima promatranog područja: identifikacija biljnog fundusa, vrednovanje (valorizacija) bašta i avlija, ocjena osjetljivosti i ugroženosti, izrada plana razvoja sa mjerama očuvanja i zaštite. Analiza postojećeg stanja avlija i bašči rađena je na području Općine Stari grad, a analizom su obuhvaćene avlije i bašte sljedećih objekata: Svrzina kuća, Saburina kuća i Despića kuća

REZULTATI I DISKUSIJA

Iako se introdukcija biljnih vrsta s Istoka najvećim dijelom dogodila za vrijeme rimske vladavine, u svim narednim stoljećima ova su područja poznata po biljnom materijalu koji je u naše vrtove stigao kao ukrasni element ili kao začim s dalekog istoka (Turalija i sar., 2012.). Kao rezultat muslimanske vladavine u srednjem vijeku u Evropi, španjolski gradovi Granada, Cordoba i Sevilla posjeduju bujne vrtove s ukrasnim pločicama, štukaturama i fontanama. Duž sjevernoafričke obale, suša klima dovela je do poljoprivrede u oazama i nasadima palmi i agruma. Zidovi i zastori od drveća

zatvarali su te vrtove kako bi zaštitili vodu, biljke i ljude od sunca i pustinjskih vjetrova. Tako se je tradicija gradnje islamskih vrtova širila od Damaska do Sirije, a u 9. stoljeću započela je era prekrasnih islamskih vrtova u Iranu, Iraku i Španjolskoj. Bagdad je u to vrijeme postao grad najljepših islamskih vrtova (Ansari, 2011).

Stare bosanske kuće i okolno dvorište ograđeno zidovima, upotpunjeno s prirodnim elementima kamena, drveta i vode daju prirodan izgled ambijentu. Autentičnost bosanskih vrtova predstavljaju autohtone vrste ukrasnog bilja kao biološke komponente, a pored toga i arhitektonske komponente, šadrvani, klupe, kameni zidovi oko objekata, sofe, minderluci, lođe, u obliku vodenih elemenata (kamena česma sa koritom, bunar, fontane i sl.).

Na osnovu analize postojećih arhitektonskih i bioloških elemenata, može se ustanoviti da su stare sarajevske avlije i bašte znatno promijenile izgled i izgubile nekadašnji sjaj, bez obzira na to što još uvijek imaju svoje specifičnosti, kao što su: bunari, kaldrma, šadrvani i drugo. U ovom periodu arhitekturom dominira zelenilo i kao urbanistički faktor preovladava u čitavom gradskom prostoru. Od biljnog materijala većina je iščezla, međutim još uvijek se mogu naći neke vrste koje su specifične za stare avlije. Voda se javila kao posljedica orijentalnog vrtnog stila. Sve sarajevske avlije su bogate bujnim zelenilom, drvećem, grmljem, a posebno trajnicama i sezonskim cvijećem, čija je površina daleko veća u odnosu na kamene, drvene i bijelo obojene plohe zidova. Najzastupljenija ruža u sarajevskim avlijama od davnina je bila damascenska ruža (*Rosa damascena*) (Avdić i sar., 2010). Vrijedan element tradicijskog slaganja kamena prisutan je u slaganju opločenja dvorišta, a što je sastavni element svake bašte. Gotovo sve hodne površine islamskog i maurskog vrta su bogato ukrašene najfinijim floralnim i geometrijskim motivima (Embi i Abdullahi, 2013). Nastali u okruženju krša i uz izvore vode, te obale rijeka, često se je kamen u obliku oblutaka upotrebljavao u dizajnu vrta. Kićeni mozaik karakterističan za islamske i maorske vrtove, ovdje je pojednostavljen i slaganje oblutaka i prirodnih opločnjaka od kamena nađenog u neposrednom okolišu, karakteristika je autentičnog bosanskog vrta u Sarajevu.

Da bi se avlije i bašče, kao vrijedan dio kulturne i prirodne baštine, zaštitio i sačuvao od daljeg propadanja, potrebno je napraviti prijedloge za njihovu obnovu na način koji uključuje adekvatne mjere zaštite i obnove. Vrtovi predstavljaju vrijedan dokument vremena u kome su nastali. Voda se javila kao posljedica orijentalnog vrtnog stila. Ljepoti ambijenta avlija i bašča značajno su doprinosile česme s kamenim koritima iz kojih je neprestano tekla voda i žuboreći kanalima otjecala kroz avliju i bašču. Šadrvani su bili prisutni u imućnijim kućama, pogled na vodu, njen žubor i prisustvo tokom ljetnih dana je omogućavalo prijatnu svježinu (Avdić i sar., 2010).

Poznato je da u islamskim vrtovima postoje tri osnovna elementa koji se prepoznaju i u bosanskim avlijama a to su: voda, boja i miris. Prve avlije od svog nastanka imaju neke svoje specifičnosti koje su se sačuvale do današnjih dana, a neke su dio bosanske prošlosti.

Tipičnu bosansku avliju prepoznatljivom čine specifičnosti njenih biljnih i arhitektonskih elementa, te odnos kuća - vrt. Cvijeće se javlja kao osnovni element počevši od ulaza u avliju i bašču pa sve do enterijera kuće. Sadnja cvjetnica u sofama je

slobodna, asimetrična što dozvoljava harmonično slaganje boja, među kojima se ipak ističe crvena kao dominantna boja. Pored toga na ovaj način se postiže i struktura koja stvara impresivne cjeline ili detalje u avlijama bilo da su oni postavljeni na stalno mjesto ili su mobilni. U oblikovanju se ističu tradicionalne kombinacije ukrasnog bilja – pored i ispod ruže vrlo često je prisutan devet aga (*Discentra spectabilis*). Tradicionalan način upotrebe perunike (*Iris sp.*) je u blizini vode: uz zidove čatrnja, na njihovoj gornjoj površini ili uz kanale kroz koje je protejčala voda. Ovaj cvijet se rjeđe javlja u avliji, ali je skoro uvijek prisutan u baščama (Drljević, 1985).

Svrzina kuća predstavlja prototip kuća nastalih u Bosni i Hercegovini, u XVIII i XIX vijeku. Arhitektonski stil gradnje u tom vremenskom periodu nastao je kao rezultat prožimanja orijentalnih uticaja i domaće tradicije i običaja. Ovaj tip stambene arhitekture bosanske kuće predstavlja visoki stepen organizovane urbane forme življenja. U sastavu Svrzine kuće nalazi se tipičan primjer bosanskog vrta (Ljuljić-Mijatović & Švrakić, 2006).

Svrzina kuća je privatna kuća u Sarajevu sagrađena u tradicionalnom bosanskom stilu, koja danas služi kao muzej bosanske arhitekture. Kuća je apsolutno sačuvala intimu porodičnog života i pružila uvid u život sokaka. To je najljepše sačuvan primjer izuzetnosti sarajevske stambene izgradnje u osmanskome periodu. Kompleks Svrzine kuće sastoji se od sljedećih komponenti: ograda koja je definirala ulicu i jasno odvajala privatni od javnog prostora, dvorište koje je bilo ograđeno visokim zidovima, avlijski prostor popločan kamenom oblukom, u samom dvorištu prisutni su i vodeni arhitektonski elementi kao što je kamena česma, fontana ili bunar. Hajat ili prizemlje i divanhana na katu su mjesta koja okupljaju porodicu, koristila se uglavnom za opuštanje i uživanje u pogledu na čaršiju ili prirodu. Kuća je posjedovala cvjetnjak-luk-vrt i povrtnjak.

Stambeni objekat je građen od nepečene cigle i drveta. Kuću su karakterizirala dva jasno odvojena dijela: muški i ženski, što govori o patrijarhalnim odnosima u porodici, specifičnim za čitavo razdoblje osmanske vladavine, koji su dugo ostali i ostavili svoje tragove do novijeg doba.

Slika 1. Svrzina kuća - ženska avlija

Figure 1. Women's courtyard in Svrzo's house

(<https://sarajevskasehara.com/2020/05/svrzina-kuca-muzej-koji-oslikava-nekadasnju-kulturu-stanovanja-u-sarajevu/>)

Uz postojeće vrste autohtonih voćki bile su prisutne jabuke, višnje, kruške i dunje. Uz zid ženske avlije bile su formirane kompozicije od neorezanog šimšira, cvijeća i puzavica.

Uz kameno korito i česmu sađena je ruža đulberšećerka. Bašču je upotpunjavala sadnja ukrasnog drveća (igda i zova), raznih vrsta voća, ukrasnog grmlja: jorgovana, jasmina, hibiskusa, šimšira, obavezno prisustvo ljekovitih i aromatičnih biljaka (ogulot, bijeli šljez, macina trava, kaloper i sedefot). U bašči je lociran i stari bunar, koji je korišten za zalijevanje baštenskih biljaka. Uz zid bašče zasadene su puzavice: djevičanski bršljen i sabahčić.

Slika 2. Svrzina kuća – muška avlija

Figure 2. Men's courtyard in Svrzo's house

(<https://sarajevskasehara.com/2020/05/svrzina-kuca-muzej-koji-oslikava-nekadasnju-kulturu-stanovanja-u-sarajevu/>)

Nakon analize arhitektonskih i bioloških elemenata Svrzine kuće s aspekta metoda obnove, može se preporučiti rekonstrukcija avlije i bašte, jer se ne raspolaže s dovoljno autentičnih grafičkih, foto i pisanih izvora koji govore o izgledu kuće i avlije u vrijeme kada je nastala.

Saburina kuća izgrađena je oko 1750. godine, a smještena je u Starom Gradu, iznad Kovača. Bila je osnova za urbani razvoj grada. Nekada je u blizini tekao rukavac rijeke Mošćanice, koja se dalje nizvodno ulijevala u Miljacku. Stara sarajevska porodica Sabura, u sokaku koji i danas nosi njihovo ime, napravila je primjer raskošne bosanske kuće građene po islamskom konceptu življenja.

Kuća je obuhvatala više međusobno povezanih cjelina. Kao i ostale gradske kuće, dijelila se na muški dio „selamluk“ i ženski dio „haremluk“, od kojih je svaki imao zasebnu avliju. Uz muški dio objekta nalazila se i štala za konje i kočije. U sastavu objekta bila je i magaza na sprat građena od tesanog kamena i sa svodom od sedre.

U avliji je bila česma s kamenim koritom, u kuhinji se, također, nalazila česma s tri lule. One su vodu crpile s Gazi Husrev-begovog vodovoda izgrađenog početkom 16. stoljeća. Kao i sve druge ovakve kuće, posjedovala je bunar, koji se vremenom nestao. Oko 1918. godine, nestao je ženski dio kuće zajedno s baštom i nekim pomoćnim objektima. Najljepši dio kuće je ipak sačuvan do danas. Ima tri etaže podrum (magazu), prizemlje i jedan sprat.

Slika 3. Saburina kuća, primjer raskošnog života gradske bosanske porodice iz 18. vijeka

Figure 3. Sabura's house, an example of the luxurious life of the city's bosnian family from the 18th century

(<https://hamdocamo.wordpress.com/2018/03/09/saburina-kuca>)

Kuća i dvorišta su bili okruženi debelim zidovima visokim dva metra, kako bi se sačuvala intima ukućana. Bogato ukrašeni rezbareni drveni elementi i oslikani zidovi daju naročitu raskoš enterijeru kuće, a ističu se drveni plafoni. Ovi elementi se prvobitno nisu bojili, vremenom se to promijenilo, što je narušilo toplinu enterijera koju drvo pruža. Bijeli zidovi su dominirali u eksterijeru i enterijeru cijelog objekta.

Slike 4. i 5. Trenutno stanje kompozicijskih elemenata u avliji Saburine kuće
Figure 4. and 5. The current state of compositional elements in the courtyard of Sabura's house
(<https://hamdocamo.wordpress.com/2018/03/09/saburina-kuca>)

Na prvi pogled može se zaključiti da je veći dio avlijskog prostora prekriven kaldrmom od oblutaka, a manji dio nije kaldrmisan. Ova bosanska kuća se razlikuje od ostalih po nedostatku ženske avlije koja se vremenom izgubila gradnjom okolnih objekata, pa pri tome nedostaju i vodeni arhitektonski elementi kao što je čatrnja, česma s koritom i bunar. U tim nekaldrmisanim međuprostorima sađene su većinom prisutne drvenaste voćarske kulture. Odmah je uočljiva vinova loza sađena direktno uz sami stambeni objekat koja se proteže duž kuće sve do prvog sprata ili otvorenog dijela kuće zvana "divanhana".

Ulazni dio avlije Saburine kuće upotpunjen je stepenicama koje vode do ravnog kaldrmisnog platoa i ulaza u sami objekat. U ovom dijelu avlije prisutne su voćne vrste kao što je jabuka, ašlama, dunja i vinova loza koje stvaraju veliki hladni prostor tokom ljetnih mjeseci.

U najranijem periodu nastanka avlija ukrasno grmlje se nije orezivalo, šimšir i drugo zimzeleno žbunje, drveće raslo je slobodno (A vdić i sar., 2010), što se može uočiti na trenutnom stanju Saburine avlije. Ovakav pristup danas je vrlo rijedak, ali se još uvijek može susresti na terenu. Vrlo često se formiraju zelene orezane bordure unutar kojih se sade ruže ili neke druge vrste cvijeća. Mnoge stare voćne vrste, očuvane su kao identifikacijski tradicijski element oblikovnosti vrta u Hrvatskoj (Turalija, A. i sar., 2017), no izvorno od 6. stoljeća tj. već od proroka Muhameda (570-632), voćne su vrte bile dio oblikovnosti islamskog vrta, a kao glavna struktura vrta održale su se i do danas

i predstavljaju zbirku zaboravljenih starih voćnih vrsta koje su zahvaljujući tradicijskoj avliji ostale očuvane (slika 7).

Ovakav tip bosanske kuće biljne elemente posjeduje i u saksijama, koje se nalaze na terasama, stepeništima i uz prozore radi potrebne količine svjetlosti. Saksijsko cvijeće u avlijama prisutno je u toplijim dijelovima godine, a tokom zahlađenja se unosi u zatvorene prostorije. Sezonsko cvijeće svoje mjesto je našlo u saksijama kako u visećim na verandi tako i u samostojećim koje se mogu nalaziti na neiskorištenom kaldrmisanom prostoru u avliji. Kompozicija biljnih elemenata je raspoređena tako da su cvjetnice sađene u sofama slobodno, asimetrično što omogućava harmonično slaganje boja u avliji. Najuočljivija boja je crvena kao dominantna. Uz bijele zidove sađene su ruže čiji grmovi stvaraju kontrast boja u avlijskom prostoru.

Slika 6. i 7. Biljni elementi avlijskog prostora - Saburina kuća
 Figure 6. and 7. Plant elements of the courtyard area - Sabura's house
 (<http://starigrad.ba/v2/vijest.php>)

U julu 2014. godine, Saburina kuća, tačnije njen muški dio sa dvorištem, koji je sagrađen oko 1750. godine, nakon više od 260. godina podvrgnut je hortikulturnom uređenju avlije i bašče.

Od tipičnog avlijskog cvijeća kao što je: *Antirrhinum majus* L. - zjevalo, zjevalica, *Convallaria maialis* L. - pejgamberčić, biserak, đurđevak, *Delphinium ajacis* L. - zejnil bostan, kokotić, *Dianthus barbatus* L. - turski karanfil, *Dianthus caryophyllus* L. - katmer, karanfil, *Ipomea purpurea* L. - sabahčić, dobro jutro, *Narcissus angustifolius* L. - zelenkada, narcis, sunovrat i *Pelargonium zonale* L. - pelargonija, đeranija, mušketin i *Tagetes erecta* L. - kadifca, kadifa primjenu su našle u međuprostoru između visokih bijelih zidova i kaldrmisane površine. Od ruža primjenu je našla *Rosa alba* L. - ruža, bejaz đul.

Kao metoda obnove za Saburinu kuću predlaže se restauracija i rekonstrukcija kako arhitektonskih tako i organsko-bioloških elemenata. Prilikom obnove 2014. godine vraćena je funkcija kuće, koja je jedna od rijetkih sačuvanih primjera stambene

arhitekture osmanskog perioda u Sarajevu. Kompletan enterijer je ostao originalan, a upotrebom posebnih metoda da bi se sačuvao originalan izgled i blago arhitekture. Sanacija i restauracija se vršila u nekoliko faza do krajnjeg rezultata. Biološki elementi kao što su voćarske kulture zadržale su svoje prvobitno mjesto jer se nalaze u dobrom stanju.

Slika 8. Unutrašnji izgled Saburine kuće - prisutni izrezbareni drveni elementi enterijera

Figure 8. The interior of Sabura's house - the presence of carved wooden interior elements

(<https://www.sa-c.net/news-archive/other-news/u-toku-uredenje-avlije-saburine-kuce>)

Despića kuća u Sarajevu predstavlja objekt koji se nalazi na uglu ulica Despićeve i Obale Kulina bana, predstavlja jedan od rijetko očuvanih stambenih objekata pravoslavnih trgovačkih porodica koji datira iz otomanskog perioda. Kuća, avlija i bašča bile su opasane visokim zidom, baškalukom, koji je sezao do samog korita Miljacke.

Veliki požar, 1872. godine, je znatno oštetio objekat i avliju. Radovi na opravci objekta koji su uslijedili nakon toga, kao i regulacija korita Miljacke, bitno su promijenili čitav izgled Despića kuće. Divanhana na spratu je zazidana, a umjesto nje su postavljeni prozori, kolonade u prizemlju su zastakljene, fasada je raščlanjena plitkim pilastrima, skinuti su metalni kapci, nestalo je baškaluka i većeg dijela bašte. Despića kuća je zadržala dispoziciju iz perioda zadnje obnove, s tim što je južna fasada 1882. godine dobila današnji izgled (Ljuljić-Mijatović & Švrakić, 2006).

Posebnost Despića kuće je u spoju otomanskog i austrougarskog stila uređenja. Dok je prvi sprat namješten u orijentalnom, sobe drugog sprata uređene su prema srednjoevropskom stilu za šta je zaslužna Vilhemina, Maksina snaha, koja je inače bila Austrijanka (slika br. 9).

Slika 9. Prikaz bečkog salona u Despića kući

Figure 9. Display of the Viennese salon in Despić's house

(<https://drukciji.ba/2015/12/06/neizbrisiv-trag-despica-kuca-u-sarajevu-cuvar-daska>)

Avlijski prostor ovog objekta uz određene biološke elemente upotpunjava i odaje jedinstven i autentičan izgled. U avliji je zasaden stablo dunje. Uz saobraćajnicu je formirana živa ograda od kaline i smreke, a u kaldrmi su zasadene razne vrste cvijeća (ježić, petunija, kadifica, turski karanfil, neven). Osim toga prisutno je bilo i ukrasno grmlje: jasmina, forzicije, tamarisa i puzavice.

U dijelu Despića avlije pojavljuje se prepoznatljiv vrtni element starih avlija, kombinacija cvijeća i kaldrme. Domaće biljne vrste kao što su: hortenzija, božur, turski karanfil, neven, kadifica, prkos, fesić ...

Koncepcija objekta i vrta tokom vremena doživjela je mnoge promjene, tako da je prostor oko kuće veoma mali i ne pruža mogućnost kreativnog pristupa pri izradi hortikulturnog rješenja. Nakon analize oskudnih dokumentacionih izvora i sadašnjeg stanja avlije Despića kuće kao metoda obnove preporučuje se rekonstrukcija bioloških i sanacajja arhitektonskih elemenata u cilju očuvanja i zaštite tradicionalne koncepcije avlije iz tog perioda.

Slika 10. Bosanska avlija - Despića kuća

Figure 10. Bosnian courtyard - Despić's house

(<https://drukciji.ba/2015/12/06/neizbrisiv-trag-despica-kuca-u-sarajevu-cuvar-daska>)

ZAKLJUČAK

Avlije i bašte specifični i vrlo autentični vrtovi kao nerazdvojan element bosanskih kuća dokaz su nekadašnjeg načina življenja, tradicije, religije i kulture. Avlija je dio kulturno-historijskog naslijeđa koje je u svom izvornom obliku ugroženo neprekidnim razvojem urbane sredine. Uslijed brzog trenda izgradnje mnogi kulturno-historijski spomenici na prostoru Bosne i Hercegovine danas nisu pod dovoljnim režimom zaštite, a posebno bosanska cvjetna avlija. Ispitivanjem, obilaskom terena, sakupljanjem historijskih informacija, mogu se donijeti zaključci o trenutnom stanju bosanskih kuća i cvjetnih avlija. Metode obnove koje su bile neophodne na pojedinim objektima su rekonstrukcija, konzervacija, restauracija, ovisno o ocjeni osjetljivosti i ugroženosti.

Istočnjačka tradicija i kultura uticala je i na izgled avlija kao i objekata. Tri osnovna vrtna elementa starih avlija bili su: voda, boja i miris. Boja i miris se manifestuju u primjeni ukrasnog drveća i grmlja, uglavnom se radi o biljkama sa lijepim mirisnim cvjetovima. Cvijeće se nalazi u sofama i sadilo se između kaldrme, također se nalazi i u saksijama za potrebe ukrašavanja otvorenih dijelova kuće. Voda se u avlijama nalazi u svim svojim modifikacijama, a gotovo nezaobilazni elementi avlije i bašte su česme i bunari.

Kaldrma je bila nezamjenjivi elemenat i veoma značajna u komunikacijiskom pogledu, a uz samu kaldrmu se sadio veliki broj cvjetnih vrsta, grmlje, penjačice, sezonsko cvijeće i trajnice, lončanice, ljekovito i začinsko bilje. Nekaldrmisani prostor bio je ispunjen drvenastim vrstama najčešće voćarskim kulturama (jabuka, dunja, šljiva, kruška...).

Spomenici hortikulture baštine Bosne i Hercegovine, kao što su Svrzina kuća, Despića kuća, Saburina kuća u Sarajevu, sa sobom nose pisanu historiju, uticajem prvobitno osmanskog pa kasnije i austrougarskog perioda.

Rekonstrukcijom avlije kao i samog objekta Svrzine kuće, sačuvan je autentičan izgled. Iscrpnom analizom i nedovoljnim informacijama kako grafičkih, pisanih i foto izvora, metodama obnove Svrzina kuća je sačuvana od daljnjeg propadanja. Danas je Svrzina kuća muzej grada Sarajeva.

Metodama restauracije i rekonstrukcije kako objekta tako i organsko-bioloških elemenata, vraćena je funkcija muškog dijela Saburine kuće u Sarajevu. Jedna je od rijetko sačuvanih primjera stambene arhitekture osmanskog perioda.

Despića kuća prepoznatljiva je po spoju osmanskog i austrougarskog stila uređenja. Rekonstrukcija vrtnog djela i sanacija objekta, onemogućila je propadanje ovog historijskog spomenika.

Bosanske avlije i bašče imaju svoju dugu tradiciju i lijepu prošlost. Analizom i istraživanjem elemenata koji čine autentičnost bosanskih avlija sa biološkog i arhitektonskog aspekta, utvrdilo se da su sačuvale specifičnosti kao što je kaldrma, šadrvan, visoki bijeli zidovi, kamena česma sa lulom, šimšir, ruža đulberšećerka, prkos i hadžibeg.

Neophodno je naglasiti značaj zaštite autohtonih biljnih vrsta i njihovih starih kultivara koji su karakteristični za bosansku avliju i bašču. Njihovo očuvanje daje najveći doprinos u zaštiti avlije kao dijela kulturno-historijskog nasljeđa.

LITERATURA

- Ansari, N. (2011). *The Islamic Garden*. CEPT University. Faculty of Landscape Studies Department of Landscape Architecture, LA9010, pp 17
- Avdić, J., Muftić, A., Omerović, E., Sarajlić, N. (2010). *Inventarisation of plant material in gardens and house yards of Sarajevo for the purposes of their aesthetic and functional determination*. 45-th Croatian and 5-th International Symposium on Agriculture, Opatija, 15-19.02.2010., Croatia, Proceedings Book, pp. 162-166.
- Avidć, J., Ljujić-Mijatović, T. (2003). *Metode obnove kao uslov očuvanja estetskog i funkcionalnog karaktera zelenih površina*. Prvi simpozij poljoprivrede, veterinarstva i šumarstva, Neum.
- Barrie, T. (2022). *Why are gardens so significant in Islamic theology?*. Haus and garden, 8 July 2022.
- Begić, S. (2001). *Kuća u mahali. / Svrzina kuća, Sarajevo*.

- Bianca, S. (1978). Polivalencija i fleksibilnost u strukturi islamskoga grada, Takvim, Sarajevo.
- Brguljan, V. (1985). Međunarodni sistem zaštite kulturnih i prirodnih dobara, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb – Beograd.
- Drljević, H. (1985). Bosanska cvjetna avlija. Vrtna umjetnost Jugoslavije, Zagreb: Fakultet poljoprivrednih znanosti Sveučilišta u Zagrebu – Centar za povijesne vrtove i razvoj krajine u Dubrovniku.
- Embi, M.R. i Abdullahi, Y. (2013). Evolution of Islamic Geometrical Patterns. Global Journal Al-Thaqafah 2(2)
DOI: 10.7187/GJAT202012.02.02. pp 1-29
- Encyklopedia Iranica. SA'DI (https://iranicaonline.org/articles/sadi-sirazi/), pristupljeno 12.09.2022.
- Ljujić-Mijatović, T., Švrakić, A. (2006). Vrtna arhitektura bosanskih avlija kao dio kulturne baštine, Sarajevo.
- Stuart, R. (2010). Gardens of the World: The Great Traditions. Frances Lincoln Limited Publishers
- Turalija, A., Perković, A., Avdić, J., Kraljić, S., Vrsaljko, AS., Bošković, B. (2012). Impact of Far East Countries on Garden Architecture in Croatia, *Buliten UASVM Horticulture (1843-5394)*69 (2012), 1; pp 338-343
- Turalija, A. Perković, A., Vizentaner, J., Avdić, J., Jukić, V. (2017). A fruit tree as an identification element of ornamental gardens shaping in Croatia - Istria ornamental gardens case. *Bulletin of University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Cluj-Napoca. Horticulture (1843-5254)* 74 (2017), 1; pp 50-60
- Vujković, Lj. (2003). Pejzažna arhitektura–planiranje i projektovanje, II izdanje, Šumarski fakultet, Beograd.

AUTHENTIC BOSNIAN GARDEN THROUGH HISTORY

Summary

Bosnia and Herzegovina is a country with a rich cultural and historical heritage, of which the least researched is the heritage in the field of landscape architecture. The influence of the Orient on the Bosnian courtyards was very great during the rule of the Ottoman Empire, and combining their style of building gardens with the needs of the then population of Bosnia and Herzegovina, a characteristic style of gardening, called 'Bosnian flower courtyard'. The protection of Bosnian gardens as a cultural and, located at the crossroads of East and West, sublimates the influence of both cultures in its garden architecture. Spatial planning represents the cultural heritage of a nation, its identity, tradition, culture and religion. The Turkish tradition of nurturing flower courts and gardens in Bosnia and Herzegovina and some of its cities has been preserved to this day. The gardens of each country have their own specifics and are a reflection historical heritage requires a multidisciplinary approach from the aspect of analysis of a large

number of factors. Bosnia and Herzegovina of tradition, culture and religion. As such garden styles must be nurtured and preserved from oblivion.

Key words: landscape architecture, cultural and historical heritage, bosnian garden, garden arhitecture